

UOT-811.11-112

Səhifə: 178-183

<https://doi.org/10.59849/2663-8967.2024.1.178>

Səbinə Vəliyeva
Azərbaycan Dillər Universiteti
valiyeva_s@mail.ru

FUNKSIONAL DİLÇİLİK ƏDƏBİYYATLARINDA KOQNEYT TAMAMLIQ

XÜLASƏ

Məqalədə müasir ingilis dilində işlənən koqneyt tamamlıqların (KT) funksional dilçilik paradigması çərçivəsində araşdırılmasından bəhs olunur. Burada funksional dilçilik nümayəndələrindən olan S. Dik, M.Həliday, eləcə də S.Kuno və K.Takaminin koqneyt tamamlıqlarla bağlı araşdırmalarına nəzər salınır.

Funksional dilçilik dil sisteminin sosial və kommunikativ funksiyalarına diqqət yetirən bir paradigmadır. Bu paradigma dili ilk növbədə, “insanlar arasında sosial qarşılıqlı əlaqə vasitəsi” hesab edir [S.Dik]. Burada linqvistik kateqoriyalar, funksiyalar və strukturlar öz yerinə yetirdikləri kommunikativ və qarşılıqlı əlaqə funksiyalarına görə təhlil və təsvir edilir.

Açar sözlər: Funksional dilçilik, koqneyt tamamlıq (KT), koqneyt tamamlıq tərkibləri (KTT), valentlik, iştirakçı, funksional məhdudiyət.

Giriş: İngilis dilində tamamlığın vasitəli və vasitəsiz növlərindən başqa, koqneyt tamamlıq adlanan daha bir növü də vardır ki, bu növ digər dillərdə çox rast gəlinmir. Koqneyt tamamlıq feil kökü ilə eyni və yaxud da ona yaxın bir kökdən yaranan tamamlıqdır. Məsələn, “*The tree grew a century’s growth within only ten years*” (Ağac cəmi on il ərzində bir əsrlik böyüdü”) cümləsində “growth” (böyümə) tamamlığı “grow” (böyümək) feili ilə eyni kökdəndir. Müasir dilçilik ədəbiyyatlarında bu forma koqneyt tamamlıq tərkibi (KTT) adlandırılır. “Cognate”, Latın dilindən *cognatus*, “qan qohumluğu olan” mənasını verir, lakin o, bu cür feil-tamamlıq tərkiblərinin öyrənilməsində, xüsusən də feil və tamamlıq arasında olan semantik, morfoloji və ya sintaktik əlaqə növlərinin öyrənilməsində mübahisəli bir məfhuma çevrilmişdir. Qeyd edək ki, koqneyt tamamlıqlar haqqında ilk dəfə Henri Svit özünün 1891-ci ildə çap olunmuş *A New English Grammar* adlı kitabında məlumat vermişdir. Koqneyt tamamlığa ərəb, rus, qədim yunan, yəhudi, Koreya, Latın və bəzi digər dillərdə də rast gəlinir. Azərbaycan dilində işlənən *yazı yazmaq, ov ovlamaq, quş quşlamaq, su sulamaq* və s. ifadələr də bu qəbildəndir.

Dili ciddi alqoritmik tərzdə və faktiki istifadə məsələlərindən asılı olmayan bir sistem kimi təsvir edən Generativ-Transformasional Dilçiliyin əksinə olaraq, funksional paradigma onu ilk növbədə, “insanlar arasında sosial qarşılıqlı əlaqə vasitəsi” hesab edir [2, 2]. Bu yanaşmanın əsas prinsiplərindən biri odur ki, dil nəzəriyyəsi linqvistik ifadənin qurulmasının əsasını təşkil edən qayda və prinsipləri göstərməklə kifayətlənməməli və mümkün olan hər yerdə bu qayda və prinsipləri, bu ifadələrin işlədilmə yolları ilə bağlı funksionallığı baxımından izah etməyə çalışmalıdır [2, 4].

Funksional qrammatika çərçivəsində işlənib hazırlanmış bir neçə modeldən ən mükəmməl hesab edilənlər S.Dik və M.Həlidayə məxsusdur. Hər iki dilçi “cümlə strukturunun əsas semantikasından tutmuş səthi fonetik formasına qədər tam təsvirini verən” müfəssəl qrammatika modellərini təqdim edir [A.Sivierska]. Bu iki yanaşmadan yalnız M.Həlidayin işində KTT-lər haqqında aydın izah verilir. S.Dik isə öz təsvirində KTT məfhumuna heç toxunmur və onun nümunələrində də bu formaya rast gəlinmir. Odur ki, S.Dikin modelində KTT-lərin statusu barədə yalnız fərziyyələrlə çıxış edə bilərik. Funksional qrammatika çərçivəsində KTT-lərin ən geniş və ətraflı izahını S.Kuno və K.Takami [2004] vermişdir.

KTT-lər valentlik genişlənməsi kimi: S.Dik [1997].

S.Dikin modelində cümlə formal və semantik quruluşun müxtəlif səviyyə və ya təbəqələrində genişlənən mücərrəd əsas strukturlar sistemi kimi təqdim olunur. Əsas elementlər kimi xəbərlərlə (predikat) ən aşağı səviyyədə başlayaraq bütöv cümlə quruluşu müxtəlif mərhələlərdən keçərək “addım-addım” əldə edilir. KT-lərə gəlincə isə, əgər onlar feilin argumentləri hesab olunarsa, onların nüvə predikasiyası (*nuclear predication*) mərhələsində və yaxud da bəzi mənbələrdə olduğu kimi, əgər hərəkətin tərzini bildirən leksik vasitələr kimi qəbul edilərsə, o zaman əsas predikasiya (*core predication*) mərhələsində əlavə edilməsi nəzərdə tutula bilər. Lakin əvvəldə də qeyd edildiyi kimi, S.Dik KTT-lərin müzakirəsini aparmır.

Bununla belə, bu paradigma daxilində KTT-lərin təsviri üçün maraq kəsb edə bilən bir məsələ S.Dikin xəbər düzəldilməsi haqqında yanaşmasında valentlik genişlənməsi prosesini təsvir etməsidir. Bu proses, məsələn, təsirsiz xəbər təsiriylə “çevrildiyi” tamamlama modellərini izah etmək üçün irəli sürülür [3, 8]. Bu genişlənmə formasına aşağıdakı cümlələrlə aydınlıq gətirilir:

(1) a. *The soldiers marched to the camp. (Əsgərlər düşərgəyə tərəf addımladılar)*

b. *The corporal marched the soldiers to the camp. (Onbaşı əsgərləri düşərgəyə apardı)* [yənə orada]

Nümunələrdə verilən, (1a)-da olan “orijinal” agent-mübtəda (*the soldiers*) (1b)-də məqsəd-tamamlıq (S.Dikin işlətdiyi termin) kimi işlənir və cümləyə yeni agent daxil edilir və mübtəda mövqeyində dayanır. Yeni yaradılmış xəbər ifadə qaydalarına (S.Dik buraya forma, düzülüş və cümlənin prosodik elementlərini aid edir [3, 49]) uyğun olub-olmadığını müəyyənləşdirmək üçün S.Dik “Formal tənzimləmə prinsipi” və “Semantik tənzimləmə prinsipi”ni formalaşdırır. Bu prinsiplərə müvafiq olaraq (b)-də işlənən *the soldiers* isminin tematik rolu məqsəd olan ikinci argument kimi ifadə qaydalarına uyğun gəlib-gəlmədiyini diqqəti cəlb edir.

Bu baxımdan, təsirsiz feillərlə (məs.: *dream – yuxu görmək, live – yaşamaq, laugh – gülmək* və s.) işlənən KTT-ləri valentlik genişlənməsi nümunələri hesab etmək olar. Burada törəmə tərkib sonradan formal və semantik cəhətdən törəmə olmayan, yəni təsirli xəbərlərə uyğun gəlir. Bu o deməkdir ki, məsələn, *He lived a sad life (O, kədərli bir həyat yaşadı)* cümləsində əlavə olunmuş element daha öncə bir-yerli xəbər hesab olunan *live (yaşamaq)* feilini genişləndirir və “orijinal” təsirli tərkibin ikinci argumentinin həm sintaktik, həm də semantik funksiyalarını həyata keçirir. Bu yanaşma ilə koqneyt tamamlıq “həqiqi” argument hesab oluna bilər.

Koqneyt tamamlıqlar iştirakçı kimi: M.Həlidey [1985, 2004]

M.Həlidey [1985, 2004] cümlənin üçtərəfli funksional “bölgüsü”nü təklif edir: verbal qrup tərəfindən həyata keçirilən “proses” kateqoriyası, nominal qrup tərəfindən yerinə yetirilən “iştirakçı” kateqoriyası və adətən, zərflilik qrupu və ya sözlü birləşmə ilə ifadə olunan “vəziyyət” kateqoriyası [4, 102; 5, 175]. “İştirakçı kateqoriyası” iştirakçının prosesə cəlb olunması və ya funksiyasından asılı olaraq iki alt kateqoriyaya bölünür. M.Həlidey birinci yarımqrupa *Actor – İcraçı, Goal – Məqsəd, Behaver – Rəftar edən, Senser – Hiss edən, Phenomenon – Fenomen* və s. kimi prosesə birbaşa cəlb olunan iştirakçıları [4, 132], ikinci yarımqrupa isə *Beneficiary – Bənfisiar* və *Range – Cərgə* kimi “vasitəli” iştirakçıları daxil edir. Bu bölgədə bizi əsas maraqlandıran kateqoriya *Range – Cərgə* kateqoriyasıdır, çünki koqneyt tamamlıqlar onun “əsas nümayəndələrindən” biridir. M.Həlidey qeyd etdiyi kimi:

İcraçının “məntiqi mübtəda”, *Məqsədin* “məntiqi tamamlıq” olduğu “məntiqi” terminologiyada *Bənfisiar* “məntiqi vasitəli tamamlıq” və eləcə də *Cərgə* “məntiqi koqneyt tamamlıq” olar [4, 132].

Cərgə “prosesin hüdudlarını və ya əhatəsini təyin edən” element kimi müəyyən edilir və “klassik koqneyt tamamlıq kateqoriyasından uzaq bir mənada” təsvir edilir [4, 134]. Morfoloji qohumluğu bu kateqoriyanın elementləri üçün zəruri xüsusiyyət kimi götürməklə M.Həlidey yuxarıdakı sitatda ifadə olunan iddiasını bir qədər zəiflətməmiş olur. Lakin, bununla belə, o, özü də qeyd edir ki, bir çox *Cərgə* elementləri mənaca feilə yaxındır. *Cərgə* elementi koqneyt tamamlıq olan *sing a song of sixpence (altı şahı mahnısını oxumaq)* və ya *Cərgə* elementi semantik cəhətdən feillə əlaqəli olan *do you play croquet with the Queen today? (Sən bu gün Kraliça ilə kroket oynayırsan?)*, lakin həm də *Mary climbs the mountain (Meri dağa qalxır)* və *John plays the piano (Con piano çalır)* nümunələri müəllif tərəfindən verilmişdir. Son iki nümunədə *Cərgə* prosesdən

asılı olmayaraq, müstəqil şəkildə mövcud olan, lakin prosesin baş verdiyi sahəni təyin edən bir varlıqdır [yənə orada], halbuki ilk iki cümlədə *Cərgə* “daha çox prosesin başqa adıdır” [4, 135]. Bu fərqlər M.Həlidayin onlara verdiyi adlarda da öz əksini tapıb: “*Range: entity*” – “*Cərgə: varlıq*” və “*Range: process*” – “*Cərgə: proses*”, müvafiq olaraq, koqneyt tamamlıqlar sonuncu növə aiddir. Danışanın “prosesin özünü nominal formada” yenidən ifadə etmək motivasiyasına gəlincə isə, o hesab edir ki, bu konstruksiya danışana təsvir olunan proseslərin kəmiyyətini [*sing five songs – beş mahnı oxumaq*], sinfini [*sing gospels – xütbələr oxumaq*] və ya keyfiyyətini [*sing adorable songs – məftunedici mahnılar oxumaq*] daha da dəqiqləşdirməyə imkan verir.

1967-ci ildə nəşr olunan əvvəlki məqaləsində M.Həliday *Cərgə* elementinin cümləyə digər elementləri daxil etməyə imkan verdiyi üçün cümlənin genişlənməsinə verdiyi töhfəni təsvir etmiş və beləcə onun başqa bir funksiyasına işarə etmişdir. O, benefisiarın iştirakına icazə verir: *she sang John (O, Conu oxudu)* və *she danced Jim (O, Cimi rəqs etdi)* qeyri-mümkün olduğu halda, *she sang John a song (O, Con üçün mahnı oxudu)* və *she did Jim a dance (O, Cim üçün rəqs etdi)* məqbuldur. *Cərgə* prosesin genişləndirilməsini və ya bəzi hallarda elə prosesin özünü müəyyən edir (feil neytral olduqda); lakin o həm də prosesi elə obyektivləşdirir ki, o, sadəcə olaraq kəmiyyət və ya keyfiyyət kimi spesifik deyil, həm də cümlədə “iştirakçı” kimi olur və beləliklə də, benefisiarla birbaşa əlaqələnir [...] [4, 61]. Başqa sözlə, M.Həliday KTT-ləri cümlənin leksik quruluşu və həmçinin daha mürəkkəb iştirakçı qrupunun ifadəsi üçün vasitə kimi təsvir edir.

İştirakçı kateqoriyasından bəhs edərkən M.Həliday [1985] *cərgə* və *məqsədi* fərqləndirərkən yarana biləcək problemlər haqqında bəzi fikirlər irəli sürür. O, müşahidə edir ki, yalnız bir vasitəsiz iştirakçısı olan material prosesləri təsvir edən cümlələrdə (*They played five games before tea – Onlar çaydan əvvəl beş oyun oynadılar*) onları fərqləndirmək xüsusilə çətindir, bu halda *cərgə* sintaktik olaraq *məqsəd* kimi qəbul edilir və bu, *Cərgəyə* məchul cümlənin Mübtədasına çevrilməyə imkan verir (*Five games were played before tea – Çaydan əvvəl beş oyun oynanıldı*) [4, 136]. Bundan əlavə, M.Həliday [4, 137] “vəziyyət bildirən elementlər” adlandırdığı üçüncü qrup cümlə elementlərini (zaman və məkan, səbəb və tərz) təsvir edərkən qeyd edir: “vəziyyət elementləri ilə iştirakçı elementləri arasında kəskin fərq qoymaq olmur”. Cümlə elementləri kateqoriyalarının bu cür üst-üstə düşməsi KT-lərin feil arqumentləri, yoxsa zərflik/təyin kimi təsnif olunması ilə bağlı yaranan çətinliklərlə oxşardır.

An Introduction to Functional Grammar [2004] kitabının son nəşrində M.Həliday əvvəlki nəşrlərdə “*cərgə*” iştirakçıları kimi qruplaşdırdığı cümlə elementlərinin daha konkret təsnifatı ilə çıxış edir. İşlədikləri predikatın semantik kateqoriyasından asılı olaraq, bu elementlər “*Scope – Sahə*” (“material” bildirən cümlələrdə, məs. *die a death – ölmək*), “*Behaviour – Davranış*” (“davranış” bildirən cümlələrdə, məs. *sing a song – mahnı oxumaq*) və “*Verbiage – Sözcülük*” (“verbal” cümlələrdə, məs. *tell a tale – nağıl danışmaq*) kimi adlandırılmışdır [4, 193]. Onlar yenə də “cümlə elementləri” kateqoriyasına uyğun gəlir və təsvir olunan elementlər üçün ümumi termin kimi “*cərgə*” yenidən təqdim olunur. Maraqlıdır ki, *cərgə* elementləri kimi görünən KT-lərin xüsusi statusu barədə M.Həliday artıq heç bir söz demir.

KTT-lərin funksional məhdudiyyəti: S.Kuno və K.Takami [2004].

R.Larson [1988], B.Levin və M.Rappaport Hovav [1995], T.Makfarland [1995], D.Massam [1990] kimi dilçilər iddia edirlər ki, KTT konstruksiyasının məqbulluğu bu cür bölgü ilə aydınlaşdırıla bilər ki, konstruksiya yalnız qeyri-erqativ feilləri seçir (S.Kuno və K.Takami bunu “qeyri-erqativ məhdudiyyət” adlandırır). Bu iddiaya cavab olaraq S.Kuno və K.Takami KTT-lərin təhlilini yalnız təsirsiz feillərin qeyri-erqativ – qeyri-akuzativ bölgüsünə yönəldirlər. Onlar qeyri-erqativ və qeyri-akuzativ feilləri aşağıdakı kimi təsvir edir: “Qeyri-erqativ feillər: 1) iradi hərəkətləri təsvir edən, agenti öz mübtədası kimi götürən (*play - oynamaq, speak - danışmaq, shout - qışqırmaq, work – işləmək*); və 2) müəyyən qeyri-iradi bədən proseslərini təsvir edən, təcrübəçiləri öz mübtədası kimi götürən (*cough – öskürmək, belch – gəyirmək, hiccup - hıçqırmaq, vomit - qusmaq*). Qeyri-akuzativ feillər isə: 1) mübtədaları semantik cəhətdən pasient olan (*burn - yanmaq, drop – düşmək, tremble – titrəmək, float – üzmək*); 2) mövcudluq və baş vermə bildirən (*remain - qalmaq, happen – baş vermək, occur – baş vermək*); və 3) aspektual feillər (*begin – başlamaq, start - başlamaq, end – sona çatmaq*)” [7, 106]. Müəlliflərin məqsədi KTT-lərin məqbulluğunun feillərin

aid olduğu təsirsiz kateqoriya növündən daha çox konstruksiyanın semantik funksiyası və diskurs faktorlarından asılı olduğunu göstərməkdir. Onların tədqiqatının başlanğıc nöqtəsi bir çox araşdırmalarda qeyri-akuzativ feillər kimi qəbul olunan feillərlə işlənən KTT nümunələridir [7, 111]. Həmin nümunələr isə qeyri-erqativ məhdudiyət iddiasına ziddir:

(2) a. *The general died the death of a hero. (General qəhrəmancasına həlak oldu).*

b. *Mary blushed a deep / sudden blush. (Meri qıp-qırmızı oldu / Meri qəflətən qızardı).* [7, 111-116]

Bundan əlavə, müəlliflər KTT-lərin yalnız koqneyt isimləri öz tamamlıqları kimi götürən təsirsiz feillərlə məhdudlaşdırılması iddiasını da əsassız hesab edirlər. Onlar KTT kimi qəbul edilməyən **He dreamt a nightmare (O, kabus gördü)* [1, 81] və yaxud da **He laughed an ironical smile (O, kinayəli bir təbəssümlə güldü)* [6, 241] kimi cümlələrin əksinə olaraq aşağıdakı nümunələri təqdim edirlər:

(3) a. *He slept a fitful slumber. (O, rahat bir yuxuya getdi).*

b. *Van Aldin laughed a quiet little cackle of amusement. (Van Aldin sakit, əyləncə dolu bir qəhqəhəylə güldü).* [7, 118]

KT-İsmi birləşmənin hərəkətin nəticəsi kimi təsvir olunduğu KTT tədqiqatlarına əsaslanaraq, S.Kuno və K.Takami yuxarıda qeyd olunan qeyri-məqbul hesab edilən cümlələrlə müqayisədə (3)-də göstərilən nümunələrin məqbulluğunu belə izah edirlər: *fitful slumber (rahat yuxu)* yatmaq hərəkətinin nəticəsi hesab oluna bilər (*slumber* sözü *sleep* – *yatmaq* sözünün sinonimi kimi qəbul edilir), lakin *an ironical smile (kinayəli təbəssüm)* gülmə hərəkətinin mümkün nəticələrindən birinə aid edilə bilməz (sonuncuda səslər var, birincidə isə bu cür səslər olmur) [7, 120]. Bu müşahidələr müəllifləri “Koqneyt tamamlıq tərkibində funksional məhdudiyət” fikrini irəli sürməyə gətirib çıxarır: Koqneyt tamamlıq tərkibində, koqneyt tamamlıq (bütün İsmi birləşmə) feil tərəfindən icra olunan hərəkətin nəticəsi olan mümkün vəziyyətlər/hadisələrin bir hissəsi/alt hissəsi olan xüsusi bir vəziyyət və ya hadisəni bildirməlidir [7, 121].

Bu məhdudiyət, həm də KT-İsmi birləşmənin mütləq təyinedici elementlə müşayiət olunmasının vacibliyi səbəbini izah etmək üçün qəbul edilir, çünki əks təqdirdə ismi birləşmə alt hissəyə aid olmur (**Mary laughed a laugh – Meri güldü* cümləsində olduğu kimi).

Yuxarıda sitat gətirilən “funksional məhdudiyət” daha bir məhdudiyət ilə genişləndirilir və iddia edilir ki, “danışanın koqneyt tamamlıq ilə ifadə olunan hər hansı bir vəziyyət və ya hadisəyə xüsusi istinad istər şərti olaraq, istərsə də kontekstual olaraq əsaslandırılıla bilən olmalıdır” [7, 125]. S.Kuno və K.Takaminin müşahidələrinə görə, əlavə məlumat ehtiva edən KTT-ləri danışan asanlıqla qəbul edir, lakin heç bir əlavə məlumatı olmayan cümlələr əhəmiyyətsiz hesab olunur:

(4) a. *?? The apples fell a short fall. (Almalar bir anda töküldü).*

b. *The apples fell a short fall to the lower deck, and so were not too badly bruised. (Almalar bir anda göyərtəyə töküldü və buna görə də çox əzilmədi).* [7, 124]

Növbəti məhdudiyət bütöv ismi birləşmənin nəticəni deyil, tərz bildirdiyi KTT-lərin qəbuledilməzliyini izah etmək üçün qəbul edilir [7, 126]:

(5) a. *The snow melted a slow melt. (Qar yavaş-yavaş əridi)*

b. *We approached a strange approach. (Biz qərribə bir yanaşmaya yaxınlaşdıq)*

Təəssüf ki, müəlliflər müxtəlif cür təyin olunan, yəni tərz bildirməyən (məsələn, *a short melt – tez ərimə, a different approach – fərqli yanaşma*) KT-ismi birləşmələr işlənən cümlələrin məqbulluğu barədə heç bir məlumat vermirlər. Bundan əlavə, tam aydın olmur ki, nəticə bildirən KT-İsmi birləşmələr tərz bildirən KT-ismi birləşmələrdən hansı kriteriyalara görə fərqlənir və buna bənzər nümunə kimi *Bill sighed a weary sigh (Bill yorğun bir ah çəkdi)* [7, 105] nəticə bildirən KTT nümunəsi kimi qəbul edilir (halbuki *weary – yorğun* tərz bildirir). Bundan da əlavə, *slow – yavaş* sifəti KT-ismi birləşmələr içərisində təyinedici element kimi o qədər də çox işlənmir (*smile a slow smile – yüngülcə gülümsəmək, die a slow death – tədricən ölmək, dance a slow dance – yavaşca rəqs etmək*). Müəlliflər bütöv KT-ismi birləşmənin tərz bildirmə keyfiyyətinə və beləliklə də, (5)-də göstərilən nümunələrin qeyri-məqbulluğuna dəqiq əsas nədir sualını da cavabsız qoyurlar.

KTT ilə bağlı olaraq S.Kuno və K.Takami tərəfindən müzakirə edilən sonuncu məsələ bu tərkiblərin məchul növdə işlədilməsi ilə bağlıdır. Bir çox tədqiqatlarda inkar edilən bu məsələ müəlliflər tərəfindən qəbul edilir və aşağıdakı nümunələr verilir:

(6) a. *It is a smile that could be smiled by the whole country. (Bu, bütün ölkəni güldürə bilən bir təbəssümdür).*

b. *Pictures were taken, laughs were laughed, food was eaten. (Şəkillər çəkildi, qəhqəhələr çəkildi, yemək yeyildi). [7, 127]*

Onların fikrincə, KTT-nin məchul forması ən məqbul formadır və çox vaxt təyinsiz KT ilə işlənir. Belə hallarda KT məchul növə imkan verərək informasiya strukturunun yenidən təşkilinə xidmət edir, əks halda isə (yəni vasitəsiz tamamlıq olmadığı halda) bu mümkün deyil. Beləliklə də, “Koqneyt tamamlıq tərkibində funksional məhdudiyət”ə sonuncu “düzəliş” əlavə olunur. Məlum növdə işlənən cümlələrdə, əgər koqneyt tamamlığının təyini yoxdursa, məsələn, *laugh laughs (gülmək, qəhqəhə çəkmək)* kimi, onda bunun istifadə olunması da mənasızdır, çünki bu tautologiyadır. Lakin məchul konstruksiyada, təyinsiz işlənən koqneyt tamamlıq məqbuldur, çünki məchul növə çevirmə əsaslandırılıla bilir [7, 130].

S.Kuno və K.Takami qəzet məqalələrindən, romanlardan, koqneyt tamamlıq ilə bağlı əvvəlki araşdırmalardan çıxarılmış və qismən də özləri tərəfindən icad edilmiş və yaxud da ingilis dilində danışan yerli əhalinin mühakimələri vasitəsilə əldə edilmiş KTT nümunələrinin əhatəli bir toplusunu tərtib etmişlər. Oradakı məlumatlar müəlliflərin bu nəzəriyyəsinə bir daha sübut edir, KTT-lərin forma və istifadəsi feilin sintaktik sinfi (yəni erqativ və ya qeyri-erqativ) ilə məhdudlaşdırılmır, lakin bu cür məhdudiyətlər KT-ismi birləşmələrin sematikasından (növu və ya alt növu; nəticə və ya tərz), koqneyt tamamlığının təbiətindən və kontekstdən, eləcə də informasiya strukturundan yarana bilir.

Bunlarla yanaşı, S.Kuno və K.Takaminin araşdırmasının bir sıra zəif cəhətləri də qeyd edilməlidir. Belə ki, onların istifadə etdikləri nümunə cümlələr heç də həmişə orijinal dil materialına əsaslanmır. Bundan əlavə, yuxarıda qeyd etdiyimiz ağlasığmaz nəticə-tərz bölgüsündən başqa, müəlliflərin qəbul etmədiyi təyinsiz koqneyt tamamlıqların nə üçün təbii dil istifadəsində rast gəlinməsi sualına da aydınlıq gətirilmir. Həmçinin onlar KTT-ləri koqneyt isimdən yaranmış nəticə tamamlığı ilə işlənən təsirsiz feilli tərkib kimi müəyyən edirlər. Oxşar model *weave a web (tor hörmək), tell a tale (nağıl danışmaq)* və ya *build a building (bina tikmək)* kimi təsirli feillə işlənən tərkiblərdə də müşahidə edilə bilər. Lakin bunlar feillərinin “təsirli” statusuna görə KTT nümunələri kimi qəbul olunmur. Aydındır ki, daha öncə fikirlərini qeyd etdiyimiz müəlliflər kimi, S.Kuno və K.Takami də təsirliliyi feilin sintaktik əhatəsi kimi nəzərdən keçirir, bu da öz növbəsində, təsirli və təsirsiz feillər arasında aydın bölgü ilə nəticələnir. Qeyd etmək lazımdır ki, təsirlilik məsələsi müəlliflər tərəfindən “əsl” təsirsiz feil ilə KTT istifadəsi üçün həvəsləndirici amil kimi qəbul edilmir.

Nəticə: Beləliklə, digər paradıqmalarda olduğu kimi, funksional dilçilik paradıqmasında da dilçilər KT-ləri öz nəzəriyyələri çərçivəsində qurduqları kateqoriyalardan hər hansı birinə aid etmək problemi ilə üzləşirlər.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Baron N. On Defining Cognate Object. In: Glossa 0017-1271, 71-98, 1971.
2. Dik S. The Theory of Functional Grammar. Part 1: The Structure of the Clause. Berlin / New York: Mouton de Gruyter, 1997a.
3. Dik S. The Theory of Functional Grammar. Part 2: Complex and Derived Constructions. Berlin / New York: Mouton de Gruyter, 1997b.
4. Halliday M.K.A. An Introduction to Functional Grammar. London: Edward Arnold, 1985.
5. Halliday M.K.A. An Introduction to Functional Grammar. Rev. ed. London: Edward Arnold, 2004.
6. Horita Y. English Cognate Object Constructions and their Transitivity. English Linguistics 13, 221-247, 1996.

7. Kuno S. & Takami K. Functional Constraints in Grammar. On the unergative-unaccusative distinction. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 2004.
8. Siewierska A. Functional Grammar. New York: Routledge, 1991.

Велиева Сабина

*Родственное дополнение в литературе по
функциональной лингвистике*

Резюме

Статья посвящена исследованию родственных дополнений (РД), употребляемых в современном английском языке, в рамках парадигмы Функциональной Грамматики. В статье представлены исследования представителей функциональной грамматики С. Дика, М. Холлидея, а также С. Куно и К. Таками о родственных объектах.

Функциональная Грамматика – это парадигма, которая фокусируется на социальных и коммуникативных функциях языковой системы. Эта парадигма рассматривает язык в первую очередь как “инструмент социального взаимодействия между людьми” [С.Дик]. Лингвистические категории, функции и структуры анализируются и описываются с точки зрения выполняемых ими коммуникативных и интеракционных функций.

Ключевые слова: *Функциональная Грамматика, родственное дополнение, конструкция родственное дополнение, валентность, участник, функциональное ограничение.*

Sabina Valiyeva

Cognate object in functional grammar accounts

Summary

The article deals with the investigation of cognate objects (CO) used in modern English within the framework of Functional Grammar paradigm. The research of the representatives of Functional Grammar, S. Dik, M. Halliday, as well as S. Kuno and K. Takami on cognate objects is reviewed here.

Functional Grammar is a paradigm which focuses on the social and communicative functions of the language system. This paradigm considers language as “an instrument of social interaction among human beings” [S.Dik] in the first place. Linguistic categories, functions and structures are analysed and described with respect to the communicative and interactional functions they fulfil.

Keywords: *Functional Grammar, cognate object (CO), cognate object construction (COC), valency, participant, functional constraint.*

Çapa tövsiyə edən:

Azərbaycan Dillər Universiteti

Rəyçilər:

*professor Şəfaqət Mahmudova
fil.e.dok. Fəridə Allahverdiyeva*